

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертаційну роботу Постової Катерини Григорівни на тему «Психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків», представлену до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Важливим напрямком сучасної освіти та науки є диференціація та індивідуалізація навчання, що забезпечує урахування індивідуальних особливостей розвитку учнів, зокрема, проявів їх обдарованості та здібностей. В останні роки інтерес до навчання обдарованих, талановитих дітей і підлітків у світовій психології та педагогіці значно зріс. У провідних країнах світу ще на рубежі 50-60 років з'явилися школи для талановитих дітей, яких навчають за найбільш складними та насиченими програмами.

В Україні для дітей, схильних до наукової творчості, створено Національний центр «Мала академія наук України», членами якого є близько 30 тисяч учнів загальноосвітніх шкіл та профтехучилищ. Це особлива категорія дітей, що потребують посиленої уваги з огляду на їх наукові інтереси, схильності, потреби, можливості, досягнення та проблеми. Саме талановиті діти в недалекому майбутньому мають забезпечити прогрес країни в науці, виробництві, мистецтві, адже здатність діяти нестандартно, творчо, відмінно від інших, досягати значних результатів у своїй діяльності є ознаками обдарованої особистості.

Незважаючи на високий рівень науково-дослідницьких досягнень дітей, які відвідують МАН України, вкрай важливим для їх успішної реалізації як майбутніх науковців-новаторів є здійснення посиленої роботи у напрямку розвитку дослідницьких здібностей. Саме тому актуальним є проведення дослідження з вищеназваної проблеми з даною, досить специфічною категорією підлітків.

Найважливішими *науковими результатами* даного дослідження вважаю: обґрунтування та формулювання авторського визначення понять «дослідницькі здібності» та «дослідницькі здібності обдарованих підлітків»;

створення моделі та виявлення психологічних передумов та умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; обґрунтування критеріїв і визначення рівнів розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; розробку, апробацію та доведення ефективності програми цілеспрямованого розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків. Саме це становить наукову новизну даного дослідження.

Робота має вагомим *практичне значення*, яке полягає перш за все у тому, що автором розроблено методикку діагностики рівнів розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, методикку дослідження психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей та психологічну програму їх цілеспрямованого розвитку, а також програму факультативного курсу «Основи науково-дослідницької діяльності».

Ці діагностичні методики та розвивальна програма можуть бути використані у роботі з цією категорією учнів шкільними психологами та педагогами. Крім цього, результати проведеного теоретичного й експериментального дослідження важливі для професійної підготовки психологів вищих навчальних закладів при вивченні вікової, педагогічної психології, «Психології обдарованості» тощо.

Загалом слід відзначити чітку структурованість та науковий стиль викладу змісту дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (352 найменування, з них 17 – іноземною мовою, 17– інтернет-джерел) і 14 додатків, де представлені цікаві методичні матеріали та результати статистичної обробки даних. Основний зміст дисертації викладено на 199 сторінках, що відповідає вимогам до обсягу дисертації. Робота містить 17 таблиць, 15 рисунків, розташованих на 29 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 280 сторінки.

У вступі дисертації представлено усі необхідні компоненти наукового апарату дослідження: обґрунтовано актуальність дослідження, коректно визначено об'єкт і предмет, мету і завдання; чітко сформульовано

припущення, розкрито теоретико-методологічне підґрунтя та названо методи дослідження (серед яких виділено загальнотеоретичні, емпіричні та математичні); показано його наукову новизну і практичне значення; подано відомості про апробацію і впровадження результатів роботи, схарактеризовано її структуру та обсяг.

У першому розділі дисертації «Теоретичні основи вивчення дослідницьких здібностей» – ґрунтовно проаналізовано методологічні підходи до вивчення проблеми розвитку дослідницьких здібностей, окреслено особливості їх розвитку у підлітковому віці та виділено ознаки найвищого рівня їх розвитку – обдарованості. Імпонує, що автором проведено детальний аналіз загальних тенденцій та напрямків (як зарубіжних, так і вітчизняних), за якими ведуться наукові експерименти у галузі психології обдарованості.

На основі цього автор окреслює власну концепцію розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків і здійснює визначення понять «дослідницькі здібності» та «дослідницькі здібності обдарованих підлітків». Схвально оцінюємо погляди автора щодо визначення дослідницьких здібностей обдарованих підлітків як системи оптимально поєднаних та взаємодіючих пізнавально-особистісних якостей високого ступеня розвитку, що зумовлюють активну пізнавально-дослідницьку поведінку підлітків.

Так само ретельно проаналізовано психолого-педагогічні способи роботи з обдарованими щодо дослідницької діяльності підлітками у загальноосвітньому навчальному закладі; здійснено теоретичне виокремлення психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків.

Загалом слід відзначити високу обізнаність автора у теоретичних питаннях проблеми розвитку обдарованості та здібностей, глибоке розуміння усіх дискусійних та проблемних аспектів означеної проблеми, домінуючих поглядів, тенденцій, існуючих методів та методик діагностики та розвитку

дослідницьких здібностей школярів, а також здатність виважено обґрунтувати авторську позицію.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків» – описано методику та організацію констатувального етапу дослідження, представлено якісно-кількісний аналіз його результатів.

Варто відзначити, що у першому підрозділі детально представлено та обґрунтовано склад вибірки досліджуваних констатувального етапу, учасниками якого були учні-члени МАН України, що виступає організатором конкурсу науково-дослідницьких робіт школярів. Таким чином автор вирішує завдання попереднього відбору обдарованих підлітків без спеціального діагностичного обстеження. Подальша діагностична робота проводилась на вибірці, яка має достатню чисельність (247 учнів віком від 13 до 15 років).

Вибірка досліджуваних детально схарактеризована: за віковою структурою (що представлено у рис. 2.1.), за географією проживання учасників конкурсу, яким охоплено 17 областей (дані представлені у рис. 2.2.), залежно від етапу представлення науково-дослідницької роботи (рис. 2.3.), за гендерною структурою учасників експерименту (рис. 2.4.). Крім цього, показано співвідношення хлопчиків та дівчаток на різних етапах конкурсу (рис. 2.5.), на основі чого здійснено початковий аналіз гендерних особливостей розвитку дослідницьких здібностей підлітків (прояви інтересу до дослідницької діяльності на різних етапах конкурсу, прояви самооцінки, мотивації тощо).

Методика діагностики дає змогу виявити особливості розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків за обґрунтованими автором критеріями та встановити їх рівні. Вважаємо ефективним для наукової оцінки ступеня розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків їх диференціацію за показниками таких п'яти рівнів: низький, нижче середнього, середній рівень, вище середнього, високий рівень

Автором використано комплекс надійних та відповідних віку дітей методів: спостереження, анкетування, тестування, бесіда для виявлення психологічних умов та характеристик розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, а також перевірені та ефективні методики: шкала самооцінки Ч. Д. Спілбергера – Ю. Л. Ханіна, мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір в модифікації А. Реана), тест інтелекту Дж. Равена – «Прогресивні матриці Равена», вербальний тест творчого мислення «Незвичайне використання» (К. Хеллер).

Аналіз результатів констатувального етапу було проведено послідовно, за критеріями дослідницьких здібностей, текст насичений яскравими і характерними для кожного рівня прикладами та ілюстраціями. Загалом він дає змогу автору виокремити цікаві та нові для психології факти стосовно дослідницьких здібностей обдарованих підлітків та умов їх розвитку (наприклад, стосовно того що особистісна тривожність є репрезентативною особистісною характеристикою обдарованих школярів, про те що стрижнем когнітивної складової особистісної тривожності обдарованих підлітків виступає когнітивна сенситивність; особистісна тривожність у ситуації пізнавально-пошукової активності виконує роль психологічної умови функціонування і розвитку дослідницьких здібностей, про те, що сенситивність до невизначеності виступає умовою розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків та багато інших). Показано зв'язок рівня особистісної тривожності та етапу участі у конкурсі науково-дослідних робіт. Здобуті автором дані підтверджують складність та багатогранність структури дослідницьких здібностей, рівень розвитку яких можливо встановити лише шляхом комплексної діагностики.

Автором проведена глибока математична обробка отриманих емпіричних даних, зокрема, кореляційний аналіз для встановлення взаємозалежності між умовами розвитку дослідницьких здібностей; факторний аналіз, з метою виявлення експериментальним шляхом психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей підлітків. За

результатами факторного аналізу встановлено, що факторами, які здійснюють визначальний вплив на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, є розвинуті креативні здібності, пізнавальна мотивація, особистісна мотивація та розвинуті когнітивні здібності.

У ході статистичної обробки даних чітко доведено, що значущими для розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків є такі психологічні умови: сенситивності до невизначеності, орієнтаційно-пізнавальної мотивації, особистісно-когнітивних якостей, розвинутих когнітивних якостей, розвинутих креативних якостей, авторитетності вчених і керівників науково-дослідною роботою, досвіду дослідницької поведінки і діяльності, престижності наукового знання. Саме ці дані було покладено в основу формувального етапу дослідження.

У третьому розділі – *«Система психолого-педагогічних заходів з розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків»* – доречно застосовано метод моделювання, на основі чого представлено модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, змістовно описано програму цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на розвиток дослідницьких здібностей обдарованих підлітків; викладено результати оцінювання ефективності формувального експерименту, а також наведені методичні рекомендації щодо розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків в умовах загальноосвітньої школи.

Безперечним здобутком даного розділу є створена автором модель психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків, що віддзеркалює закономірності, етапи, феноменологію форм стихійного та цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, рушійні чинники та динаміку цього процесу.

Вважаю змістовною та оригінальною розроблену автором програму факультативного курсу «Основи науково-дослідницької діяльності». Програма націлена на розвиток дослідницьких здібностей учнів шляхом здійснення

симультанного психолого-педагогічного впливу на компоненти структури дослідницьких здібностей та систему відповідних психологічних умов. Автором складено календарно-тематичний план проведення зазначеного факультативу, визначені форми та методи роботи, розроблена система занять відповідно до календарно-тематичного плану даного факультативу.

Значна увага приділена представленню структури дослідницької діяльності підлітків, в якій виділено методологічний, психологічний, методичний та організаційний компонент. Власне, подальший зміст формувальної роботи викладено за цими компонентами, що дає змогу послідовно викласти пропоновані матеріали.

Грунтовно представлено методологічні принципи та положення дослідницького, діяльнісного та особистісно-індивідуального підходів в організації дослідницької діяльності підлітків. Особливо наголошую на доцільності застосування та успішній реалізації індивідуального підходу до розвитку дослідницьких здібностей обдарованих учнів. В роботі представлено його сутність, значення, принципи, розроблені індивідуальні форми роботи, визначені завдання індивідуального спрямування, індивідуальні консультації, підтримка індивідуальних проектів учнів. У додатках викладено індивідуальні характеристики учнів до та після формувального експерименту, що відображають якісні зміни у розвитку досліджуваних експериментальної групи.

Окремо хочу зупинитися на методичній складовій програми формувального експерименту, зміст якої насичений значною кількістю сучасних методів та прийомів роботи, креативними розробками цікавих завдань та вправ (наприклад, прийоми «Асоціації», «Причинно-наслідкові зв'язки», «Встановлення логічного порядку», «Класифікації», графічного та схематичного зображення, вправи «Різниця», «Якби», «Замкнене коло», «Подібності та відмінності», «Навчальні дискусії», «Вирішення проблеми», «Портрет професіонала», «Причини-наслідок», «Я можу, я вмію» та багато інших, викладених у підрозділі 3.3.).

Загалом можна вважати, що запропонована автором система формувальної роботи була змістовною, дієвою та ефективною, призвела до суттєвих позитивних змін у стані розвитку дослідницьких здібностей підлітків. Це підтверджено результатами контрольного обстеження, яке показало значиму динаміку у рівнях розвитку досліджуваного феномену учнів до та після формувального експерименту.

Висновки (як за розділами, так і загальні) логічно узагальнюють отримані результати експериментального дослідження проблеми психологічних умов розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків і відзначаються змістовністю, новизною та самостійністю.

Позитивно в цілому оцінюючи дисертацію Постової Катерини Григорівни, вважаю за необхідне висловити деякі зауваження і побажання.

1. У дисертації та авторефераті (с. 13 автореферату) показано доцільність застосування симультанного підходу до навчання, виховання та розвитку обдарованих дітей. Варто було б детальніше представити базові принципи та положення даного підходу.

2. Автором проведено ґрунтовний аналіз розвитку дослідницьких здібностей підлітків за критеріями. Крім того, цікавими і важливими для психологічної науки і практики були б дані стосовно динаміки розвитку дослідницьких здібностей за роками життя підлітків, у відповідності до їх статевої приналежності та регіону проживання.

3. Показники, викладені у відповідності до критеріїв (підрозділ 2.1, с. 62-64 дисертації), сформульовані, на мою думку, не зовсім вдало, вони надто часткові, серед них є такі, що можна об'єднати. Натомість у ході аналізу емпіричних даних цей перелік максимально скорочений. Крім цього, по змісту перелік показників групи особистісно-когнітивного критерію міг би бути більш розгорнутим та різноманітним.

4. На жаль, дисертаційна робота не позбавлена стилістичних, технічних, друкарських та граматичних огріхів.

Висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження і не знижують наукової та практичної цінності представленої до захисту дисертаційної роботи.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли адекватне відображення в авторських публікаціях та авторефераті дисертації. Автореферат дисертації достатньо повно відображає структуру, основні положення, результати та висновки дисертаційної роботи й дає цілісне уявлення про проведене дослідження.

Вважаю, що дисертація Постової Катерини Григорівни на тему «Психологічні умови розвитку дослідницьких здібностей обдарованих підлітків» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, яке вносить вагомий науковий доробок в теорію і практику педагогічної та вікової психології, відповідає вимогам МОН України щодо «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань», а її автор, Постова Катерина Григорівна, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук із спеціальності 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук,
професор кафедри теоретичної
та консультативної психології
Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова

В. У. Кузьменко

